

॥ अष्टावक्र गीता ॥

॥ श्री ॥

अथ श्रीमदष्टावक्रगीता प्रारभ्यते ॥

जनक उवाच ॥

कथं ज्ञानमवाप्नोति कथं मुक्तिर्भविष्यति ।
वैराग्यं च कथं प्राप्तं एतद् ब्रूहि मम प्रभो ॥ १-१ ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

मुक्तिं इच्छसि चेत्तात विषयान् विषवत्यज ।
क्षमार्जवदयातोषसत्यं पीयूषवद् भज ॥ १-२ ॥
न पृथ्वी न जलं नाग्निर्न वायुर्द्यौर्न वा भवान् ।
एषां साक्षिणमात्मानं चिद्रूपं विद्धि मुक्तये ॥ १-३ ॥
यदि देहं पृथक् कृत्य चित्ति विश्राम्य तिष्ठसि ।
अधुनैव सुखी शान्तो बन्धमुक्तो भविष्यसि ॥ १-४ ॥
न त्वं विप्रादिको वर्णो नाश्रमी नाक्षगोचरः ।
असङ्गोऽसि निराकारो विश्वसाक्षी सुखी भव ॥ १-५ ॥
धर्माधर्मौ सुखं दुःखं मानसानि न ते विभो ।
न कर्तासि न भोक्तासि मुक्त एवासि सर्वदा ॥ १-६ ॥
एको द्रष्टासि सर्वस्य मुक्तप्रायोऽसि सर्वदा ।
अयमेव हि ते बन्धो द्रष्टारं पश्यसीतरम् ॥ १-७ ॥
अहं कर्तेत्यहंमानमहाकृष्णाहिदंशितः ।
नाहं कर्तेति विश्वासामृतं पीत्वा सुखी भव ॥ १-८ ॥
एको विशुद्धबोधोऽहं इति निश्चयवह्निना ।
प्रज्वाल्याज्ञानगहनं वीतशोकः सुखी भव ॥ १-९ ॥
यत्र विश्वमिदं भाति कल्पितं रज्जुसर्पवत् ।
आनन्दपरमानन्दः स बोधस्त्वं सुखं भव ॥ १-१० ॥
मुक्ताभिमानो मुक्तो हि बद्धो बद्धाभिमान्यपि ।
किंवदन्तीह सत्येयं या मतिः सा गतिर्भवेत् ॥ १-११ ॥
आत्मा साक्षी विभुः पूर्ण एको मुक्तश्चिदक्रियः ।
असंगो निःस्पृहः शान्तो भ्रमात्संसारवानिव ॥ १-१२ ॥
कूटस्थं बोधमद्वैतमात्मानं परिभावय ।
आभासोऽहं भ्रमं मुक्त्वा भावं बाह्यमथान्तरम् ॥ १-१३ ॥
देहाभिमानपाशेन चिरं बद्धोऽसि पुत्रक ।
बोधोऽहं ज्ञानखंगेन तःनिकृत्य सुखी भव ॥ १-१४ ॥
निःसंगो निष्क्रियोऽसि त्वं स्वप्रकाशो निरंजनः ।
अयमेव हि ते बन्धः समाधिमनुतिष्ठति ॥ १-१५ ॥
त्वया व्याप्तमिदं विश्वं त्वयि प्रोतं यथार्थतः ।

शुद्धबुद्धस्वरूपस्त्वं मा गमः क्षुद्रचित्तताम् ॥ १-१६ ॥
निरपेक्षो निर्विकारो निर्भरः शीतलाशयः ।
अगाधबुद्धिरक्षुब्धो भव चिन्मात्रवासनः ॥ १-१७ ॥
साकारमनृतं विद्धि निराकारं तु निश्चलं ।
एतत्तत्त्वोपदेशेन न पुनर्भवसंभवः ॥ १-१८ ॥
यथैवाददर्शमध्यस्थे रूपेऽन्तः परितस्तु सः ।
तथैवाऽस्मिन् शरीरेऽन्तः परितः परमेश्वरः ॥ १-१९ ॥
एकं सर्वगतं व्योम बहिरन्तर्यथा घटे ।
नित्यं निरन्तरं ब्रह्म सर्वभूतगणे तथा ॥ १-२० ॥

जनक उवाच ॥

अहो निरंजनः शान्तो बोधोऽहं प्रकृतेः परः ।
एतावन्तमहं कालं मोहेनैव विडम्बितः ॥ २-१ ॥
यथा प्रकाशयाम्येको देहमेनं तथा जगत् ।
अतो मम जगत्सर्वमथवा न च किंचन ॥ २-२ ॥
स शरीरमहो विश्वं परित्यज्य मयाधुना ।
कुतश्चित् कौशलाद् एव परमात्मा विलोक्यते ॥ २-३ ॥
यथा न तोयतो भिन्नास्तरंगाः फेनबुद्बुदाः ।
आत्मनो न तथा भिन्नं विश्वमात्मविनिर्गतम् ॥ २-४ ॥
तन्तुमात्रो भवेद् एव पटो यद्वद् विचारितः ।
आत्मतन्मात्रमेवेदं तद्वद् विश्वं विचारितम् ॥ २-५ ॥
यथैवेक्षुरसे क्लृप्ता तेन व्याप्तैव शर्करा ।
तथा विश्वं मयि क्लृप्तं मया व्याप्तं निरन्तरम् ॥ २-६ ॥
आत्मज्ञानाज्जगद् भाति आत्मज्ञानान्न भासते ।
रज्ज्वज्ञानादहिर्भाति तज्ज्ञानाद् भासते न हि ॥ २-७ ॥
प्रकाशो मे निजं रूपं नातिरिक्तोऽस्म्यहं ततः ।
यदा प्रकाशते विश्वं तदाहं भास एव हि ॥ २-८ ॥
अहो विकल्पितं विश्वमज्ञानान्मयि भासते ।
रूप्यं शुक्तौ फणी रज्जौ वारि सूर्यकरे यथा ॥ २-९ ॥
मत्तो विनिर्गतं विश्वं मय्येव लयमेष्यति ।
मृदि कुंभो जले वीचिः कनके कटकं यथा ॥ २-१० ॥
अहो अहं नमो मह्यं विनाशो यस्य नास्ति मे ।
ब्रह्मादिस्तंबपर्यन्तं जगन्नाशोऽपि तिष्ठतः ॥ २-११ ॥
अहो अहं नमो मह्यं एकोऽहं देहवानपि ।
क्वचिन्न गन्ता नागन्ता व्याप्य विश्वमवस्थितः ॥ २-१२ ॥
अहो अहं नमो मह्यं दक्षो नास्तीह मत्समः ।
असंस्पृश्य शरीरेण येन विश्वं चिरं धृतम् ॥ २-१३ ॥
अहो अहं नमो मह्यं यस्य मे नास्ति किंचन ।
अथवा यस्य मे सर्वं यद् वाङ्मनसगोचरम् ॥ २-१४ ॥

ज्ञानं ज्ञेयं तथा ज्ञाता त्रितयं नास्ति वास्तवं ।
 अज्ञानाद् भाति यत्रेदं सोऽहमस्मि निरंजनः ॥ २-१५ ॥
 द्वैतमूलमहो दुःखं नान्यत्तस्याऽस्ति भेषजं ।
 दृश्यमेतन् मृषा सर्वं एकोऽहं चिद्रसोमलः ॥ २-१६ ॥
 बोधमात्रोऽहमज्ञानाद् उपाधिः कल्पितो मया ।
 एवं विमृशतो नित्यं निर्विकल्पे स्थितिर्मम ॥ २-१७ ॥
 न मे बन्धोऽस्ति मोक्षो वा भ्रान्तिः शान्तो निराश्रया ।
 अहो मयि स्थितं विश्वं वस्तुतो न मयि स्थितम् ॥ २-१८ ॥
 सशरीरमिदं विश्वं न किञ्चिदिति निश्चितं ।
 शुद्धचिन्मात्र आत्मा च तत्कस्मिन् कल्पनाधुना ॥ २-१९ ॥
 शरीरं स्वर्गनरकौ बन्धमोक्षौ भयं तथा ।
 कल्पनामात्रमेवैतत् किं मे कार्यं चिदात्मनः ॥ २-२० ॥
 अहो जनसमूहेऽपि न द्वैतं पश्यतो मम ।
 अरण्यमिव संवृतं क्व रतिं करवाण्यहम् ॥ २-२१ ॥
 नाहं देहो न मे देहो जीवो नाहमहं हि चित् ।
 अयमेव हि मे बन्ध आसीद्या जीविते स्पृहा ॥ २-२२ ॥
 अहो भुवनकल्लोलैर्विचित्रैर्द्राक् समुत्थितं ।
 मय्यनंतमहांभोधौ चित्तवाते समुद्यते ॥ २-२३ ॥
 मय्यनंतमहांभोधौ चित्तवाते प्रशाम्यति ।
 अभाग्याज्जीववणिजो जगत्पोतो विनश्वरः ॥ २-२४ ॥
 मय्यनन्तमहांभोधावाश्चर्यं जीववीचयः ।
 उद्यन्ति घ्नन्ति खेलन्ति प्रविशन्ति स्वभावतः ॥ २-२५ ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

अविनाशिनमात्मानं एकं विज्ञाय तत्त्वतः ।
 तवात्मज्ञानस्य धीरस्य कथमर्थार्जने रतिः ॥ ३-१ ॥
 आत्माज्ञानादहो प्रीतिर्विषयभ्रमगोचरे ।
 शुक्तेरज्ञानतो लोभो यथा रजतविभ्रमे ॥ ३-२ ॥
 विश्वं स्फुरति यत्रेदं तरङ्गा इव सागरे ।
 सोऽहमस्मीति विज्ञाय किं दीन इव धावसि ॥ ३-३ ॥
 श्रुत्वापि शुद्धचैतन्य आत्मानमतिसुन्दरं ।
 उपस्थेऽत्यन्तसंसक्तो मालिन्यमधिगच्छति ॥ ३-४ ॥
 सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
 मुनेर्जानत आश्चर्यं ममत्वमनुवर्तते ॥ ३-५ ॥
 आस्थितः परमाद्वैतं मोक्षार्थेऽपि व्यवस्थितः ।
 आश्चर्यं कामवशगो विकलः केलिशिक्षया ॥ ३-६ ॥
 उद्भूतं ज्ञानदुर्मित्रमवधार्यातिदुर्बलः ।
 आश्चर्यं काममाकाङ्क्षेत् कालमन्तमनुश्रितः ॥ ३-७ ॥
 इहामुत्र विरक्तस्य नित्यानित्यविवेकिनः ।
 आश्चर्यं मोक्षकामस्य मोक्षाद् एव विभीषिका ॥ ३-८ ॥
 धीरस्तु भोज्यमानोऽपि पीड्यमानोऽपि सर्वदा ।
 आत्मानं केवलं पश्यन् न तुष्यति न कुप्यति ॥ ३-९ ॥
 चेष्टमानं शरीरं स्वं पश्यत्यन्यशरीरवत् ।
 संस्तवे चापि निन्दायां कथं क्षुभ्येत् महाशयः ॥ ३-१० ॥

मायामात्रमिदं विश्वं पश्यन् विगतकौतुकः ।
 अपि सन्निहिते मृत्यौ कथं त्रस्यति धीरधीः ॥ ३-११ ॥
 निःस्पृहं मानसं यस्य नैराशयेऽपि महात्मनः ।
 तस्यात्मज्ञानतृप्तस्य तुलना केन जायते ॥ ३-१२ ॥
 स्वभावाद् एव जानानो दृश्यमेतन्न किञ्चन ।
 इदं ग्राह्यमिदं त्याज्यं स किं पश्यति धीरधीः ॥ ३-१३ ॥
 अंतस्त्यक्तकषायस्य निर्द्वन्द्वस्य निराशिषः ।
 यदृच्छयागतो भोगो न दुःखाय न तुष्टये ॥ ३-१४ ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

हन्तात्मज्ञानस्य धीरस्य खेलतो भोगलीलया ।
 न हि संसारवाहीकैर्मूढैः सह समानता ॥ ४-१ ॥
 यत् पदं प्रेप्सवो दीनाः शक्राद्याः सर्वदेवताः ।
 अहो तत्र स्थितो योगी न हर्षमुपगच्छति ॥ ४-२ ॥
 तज्ज्ञस्य पुण्यपापाभ्यां स्पर्शो ह्यन्तर्न जायते ।
 न ह्याकाशस्य धूमेन दृश्यमानापि सङ्गतिः ॥ ४-३ ॥
 आत्मैवेदं जगत्सर्वं ज्ञातं येन महात्मना ।
 यदृच्छया वर्तमानं तं निषेद्धुं क्षमेत कः ॥ ४-४ ॥
 आब्रह्मस्तंबपर्यन्ते भूतग्रामे चतुर्विधे ।
 विज्ञस्यैव हि सामर्थ्यमिच्छानिच्छाविवर्जने ॥ ४-५ ॥
 आत्मानमद्वयं कश्चिज्जानाति जगदीश्वरं ।
 यद् वेत्ति तत्स कुरुते न भयं तस्य कुत्रचित् ॥ ४-६ ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

न ते संगोऽस्ति केनापि किं शुद्धस्त्यक्तुमिच्छसि ।
 संघातविलयं कुर्वन्नेवमेव लयं ब्रज ॥ ५-१ ॥
 उदेति भवतो विश्वं वारिधेरिव बुद्बुदः ।
 इति ज्ञात्वैकमात्मानं एवमेव लयं ब्रज ॥ ५-२ ॥
 प्रत्यक्षमप्यवस्तुत्वाद् विश्वं नास्त्यमले त्वयि ।
 रज्जुसर्प इव व्यक्तं एवमेव लयं ब्रज ॥ ५-३ ॥
 समदुःखसुखः पूर्ण आशानैराशययोः समः ।
 समजीवितमृत्युः सन्नेवमेव लयं ब्रज ॥ ५-४ ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

आकाशवदनन्तोऽहं घटवत् प्राकृतं जगत् ।
 इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो न ग्रहो लयः ॥ ६-१ ॥
 महोदधिरिवाहं स प्रपंचो वीचिसऽग्निभः ।
 इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो न ग्रहो लयः ॥ ६-२ ॥
 अहं स शुक्तिसङ्काशो रूप्यवद् विश्वकल्पना ।
 इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो न ग्रहो लयः ॥ ६-३ ॥
 अहं वा सर्वभूतेषु सर्वभूतान्यथो मयि ।
 इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो न ग्रहो लयः ॥ ६-४ ॥

जनक उवाच ॥

मय्यनंतमहांभोधौ विश्वपोत इतस्ततः ।

भ्रमति स्वांतवातेन न ममास्त्यसहिष्णुता ॥ ७-१ ॥
 मय्यनंतमहांभोधौ जगद्बीचिः स्वभावतः ।
 उदेतु वास्तमायातु न मे वृद्धिर्न च क्षतिः ॥ ७-२ ॥
 मय्यनंतमहांभोधौ विश्वं नाम विकल्पना ।
 अतिशांतो निराकार एतदेवाहमास्थितः ॥ ७-३ ॥
 नात्मा भावेषु नो भावस्तत्रानन्ते निरंजने ।
 इत्यसक्तोऽस्पृहः शान्त एतदेवाहमास्थितः ॥ ७-४ ॥
 अहो चिन्मात्रमेवाहं इन्द्रजालोपमं जगत् ।
 इति मम कथं कुत्र हेयोपादेयकल्पना ॥ ७-५ ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

तदा बन्धो यदा चित्तं किञ्चिद् वाञ्छति शोचति ।
 किञ्चिन् मुञ्चति गृण्हाति किञ्चिद् दृष्यति कुप्यति ॥ ८-१ ॥
 तदा मुक्तिर्यदा चित्तं न वाञ्छति न शोचति ।
 न मुञ्चति न गृण्हाति न दृष्यति न कुप्यति ॥ ८-२ ॥
 तदा बन्धो यदा चित्तं सक्तं काश्चपि दृष्टिषु ।
 तदा मोक्षो यदा चित्तमसक्तं सर्वदृष्टिषु ॥ ८-३ ॥
 यदा नाहं तदा मोक्षो यदाहं बन्धनं तदा ।
 मत्वेति हेलया किञ्चिन्मा गृहाण विमुञ्च मा ॥ ८-४ ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

कृताकृते च द्वन्द्वानि कदा शान्तानि कस्य वा ।
 एवं ज्ञात्वेह निर्वेदाद् भव त्यागपरोऽब्रवीत् ॥ ९-१ ॥
 कस्यापि तात धन्यस्य लोकचेष्टावलोकनात् ।
 जीवितेच्छा बुभुक्षा च बुभुत्सोपशमः गताः ॥ ९-२ ॥
 अनित्यं सर्वमेवेदं तापत्रयदूषितं ।
 असरं निन्दितं हेयमिति निश्चित्य शाम्यति ॥ ९-३ ॥
 कोऽसौ कालो वयः किं वा यत्र द्वन्द्वानि नो नृणां ।
 तान्युपेक्ष्य यथाप्राप्तवर्ती सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ९-४ ॥
 ना मतं महर्षीणां साधूनां योगिनां तथा ।
 दृष्ट्वा निर्वेदमापन्नः को न शाम्यति मानवः ॥ ९-५ ॥
 कृत्वा मूर्तिपरिज्ञानं चैतन्यस्य न किं गुरुः ।
 निर्वेदसमतायुक्त्या यस्तारयति संसृतेः ॥ ९-६ ॥
 पश्य भूतविकारास्त्वं भूतमात्रान् यथार्थतः ।
 तत्क्षणाद् बन्धनिर्मुक्तः स्वरूपस्थो भविष्यसि ॥ ९-७ ॥
 वासना एव संसार इति सर्वा विमुञ्च ताः ।
 तत्त्यागो वासनात्यागात्स्थितिरद्य यथा तथा ॥ ९-८ ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

विहाय वैरिणं काममर्थं चानर्थसंकुलं ।
 धर्ममप्येतयोर्हेतुं सर्वत्रादरं कुरु ॥ १०-१ ॥
 स्वप्नेन्द्रजालवत् पश्य दिनानि त्रीणि पञ्च वा ।
 मित्रक्षेत्रधनागारदारदायादिसंपदः ॥ १०-२ ॥
 यत्र यत्र भवेत्तृष्णा संसारं विद्धि तत्र वै ।

प्रौढवैराग्यमाश्रित्य वीततृष्णः सुखी भव ॥ १०-३ ॥
 तृष्णामात्रात्मको बन्धस्तत्राशो मोक्ष उच्यते ।
 भवासंसक्तिमात्रेण प्राप्तितुष्टिर्मुहुर्मुहुः ॥ १०-४ ॥
 त्वमेकश्चेतनः शुद्धो जडं विश्वमसत्तथा ।
 अविद्यापि न किञ्चित्सा का बुभुत्सा तथापि ते ॥ १०-५ ॥
 राज्यं सुताः कलत्राणि शरीराणि सुखानि च ।
 संसक्तस्यापि नष्टानि तव जन्मनि जन्मनि ॥ १०-६ ॥
 अलमर्थेन कामेन सुकृतेनापि कर्मणा ।
 एभ्यः संसारकान्तारे न विश्रान्तमभून् मनः ॥ १०-७ ॥
 कृतं न कति जन्मानि कायेन मनसा गिरा ।
 दुःखमायासदं कर्म तदद्याप्युपरम्यताम् ॥ १०-८ ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

भावाभावविकारश्च स्वभावादिति निश्चयी ।
 निर्विकारो गतक्लेशः सुखेनैवोपशाम्यति ॥ ११-१ ॥
 ईश्वरः सर्वनिर्माता नेहान्य इति निश्चयी ।
 अन्तर्गलितसर्वांशः शान्तः क्वापि न सज्जते ॥ ११-२ ॥
 आपदः संपदः काले दैवादेवेति निश्चयी ।
 तृप्तः स्वस्थेन्द्रियो नित्यं न वान्छति न शोचति ॥ ११-३ ॥
 सुखदुःखे जन्ममृत्यू दैवादेवेति निश्चयी ।
 साध्यादर्शी निरायासः कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ११-४ ॥
 चिन्तया जायते दुःखं नान्यथेहेति निश्चयी ।
 तथा हीनः सुखी शान्तः सर्वत्र गलितस्पृहः ॥ ११-५ ॥
 नाहं देहो न मे देहो बोधोऽहमिति निश्चयी ।
 कैवल्यं इव संप्राप्तो न स्मरत्यकृतं कृतम् ॥ ११-६ ॥
 आब्रह्मस्तंबपर्यन्तं अहमेवेति निश्चयी ।
 निर्विकल्पः शुचिः शान्तः प्राप्ताप्राप्तविनिर्वृतः ॥ ११-७ ॥
 नाश्चर्यमिदं विश्वं न किञ्चिदिति निश्चयी ।
 निर्वासनः स्फूर्तिमात्रो न किञ्चिदिव शाम्यति ॥ ११-८ ॥

जनक उवाच ॥

कायकृत्यासहः पूर्वं ततो वाग्विस्तरासहः ।
 अथ चिन्तासहस्तस्माद् एवमेवाहमास्थितः ॥ १२-१ ॥
 प्रीत्यभावेन शब्दादेरदृश्यत्वेन चात्मनः ।
 विक्षेपैकाग्रहृदय एवमेवाहमास्थितः ॥ १२-२ ॥
 समाध्यासादिविक्षिप्तौ व्यवहारः समाधये ।
 एवं विलोक्य नियमं एवमेवाहमास्थितः ॥ १२-३ ॥ ।
 हेयोपादेयविरहाद् एवं हर्षविषादयोः ।
 अभावादद्य हे ब्रह्मन् एवमेवाहमास्थितः ॥ १२-४ ॥
 आश्रमानाश्रमं ध्यानं चित्तस्वीकृतवर्जनं ।
 विकल्पं मम वीक्ष्यैतैरेवमेवाहमास्थितः ॥ १२-५ ॥
 कर्मानुष्ठानमज्ञानाद् यथैवोपरमस्तथा ।
 बुध्वा सम्यगिदं तत्त्वं एवमेवाहमास्थितः ॥ १२-६ ॥
 अचित्यं चिंत्यमानोऽपि चिन्तारूपं भजत्यसौ ।

त्यक्त्वा तद्भावनं तस्माद् एवमेवाहमास्थितः ॥ १२-७ ॥
एवमेव कृतं येन स कृतार्थो भवेदसौ ।
एवमेव स्वभावो यः स कृतार्थो भवेदसौ ॥ १२-८ ॥

जनक उवाच ॥

अकिञ्चनभवं स्वास्थं कौपीनत्वेऽपि दुर्लभं ।
त्यागादाने विहायास्मादहमासे यथासुखम् ॥ १३-१ ॥
कुत्रापि खेदः कायस्य जिह्वा कुत्रापि खेद्यते ।
मनः कुत्रापि तत्त्यक्त्वा पुरुषार्थं स्थितः सुखम् ॥ १३-२ ॥
कृतं किमपि नैव स्याद् इति संचिन्त्य तत्त्वतः ।
यदा यत्कर्तुमायाति तत् कृत्वासे यथासुखम् ॥ १३-३ ॥
कर्मनैष्कर्म्यनिर्बन्धभावा देहस्थयोगिनः ।
संयोगायोगविरहादहमासे यथासुखम् ॥ १३-४ ॥
अर्थानर्थौ न मे स्थित्या गत्या न शयनेन वा ।
तिष्ठन् गच्छन् स्वपन् तस्मादहमासे यथासुखम् ॥ १३-५ ॥
स्वपतो नास्ति मे हानिः सिद्धिर्यत्नवतो न वा ।
नाशोल्लासौ विहायास्मादहमासे यथासुखम् ॥ १३-६ ॥
सुखादिरूपा नियमं भावेष्वालोक्य भूरिशः ।
शुभाशुभे विहायास्मादहमासे यथासुखम् ॥ १३-७ ॥

जनक उवाच ॥

प्रकृत्या शून्यचित्तो यः प्रमादाद् भावभावनः ।
निद्रितो बोधित इव क्षीणसंस्मरणो हि सः ॥ १४-१ ॥
क्व धनानि क्व मित्राणि क्व मे विषयदस्यवः ।
क्व शास्त्रं क्व च विज्ञानं यदा मे गलिता स्पृहा ॥ १४-२ ॥
विज्ञाते साक्षिपुरुषे परमात्मनि चेश्वरे ।
नैराश्ये बंधमोक्षे च न चिन्ता मुक्तये मम ॥ १४-३ ॥
अंतर्विकल्पशून्यस्य बहिः स्वच्छन्दचारिणः ।
भ्रान्तस्येव दशास्तास्तास्तादृशा एव जानते ॥ १४-४ ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

यथातथोपदेशेन कृतार्थः सत्त्वबुद्धिमान् ।
आजीवमपि जिज्ञासुः परस्तत्र विमुह्यति ॥ १५-१ ॥
मोक्षो विषयवैरस्यं बन्धो वैषयिको रसः ।
एतावदेव विज्ञानं यथेच्छसि तथा कुरु ॥ १५-२ ॥
वाग्मिप्राज्ञानमहोद्योगं जनं मूकजडालसं ।
करोति तत्त्वबोधोऽयमतस्त्यक्तो बुभुक्षभिः ॥ १५-३ ॥
न त्वं देहो न ते देहो भोक्ता कर्ता न वा भवान् ।
चिद्रूपोऽसि सदा साक्षी निरपेक्षः सुखं चर ॥ १५-४ ॥
रागद्वेषौ मनोधर्मौ न मनस्ते कदाचन ।
निर्विकल्पोऽसि बोधात्मा निर्विकारः सुखं चर ॥ १५-५ ॥
सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
विज्ञाय निरहंकारो निर्ममस्त्वं सुखी भव ॥ १५-६ ॥
विश्वं स्फुरति यत्रेदं तरंगा इव सागरे ।

तत्त्वमेव न सन्देहश्चिन्मूर्ते विज्वरो भव ॥ १५-७ ॥
श्रद्धस्व तात श्रद्धस्व नात्र मोऽहं कुरुष्व भोः ।
ज्ञानस्वरूपो भगवानात्मा त्वं प्रकृतेः परः ॥ १५-८ ॥
गुणैः संवेष्टितो देहस्तिष्ठत्यायाति याति च ।
आत्मा न गता नागता किमेनमनुशोचसि ॥ १५-९ ॥
देहस्तिष्ठतु कल्पान्तं गच्छत्वद्यैव वा पुनः ।
क्व वृद्धिः क्व च वा हानिस्तव चिन्मात्ररूपिणः ॥ १५-१० ॥
त्वय्यनंतमहांभोधौ विश्ववीचिः स्वभावतः ।
उदेतु वास्तमायातु न ते वृद्धिर्न वा क्षतिः ॥ १५-११ ॥
तात चिन्मात्ररूपोऽसि न ते भिन्नमिदं जगत् ।
अतः कस्य कथं कुत्र हेयोपादेयकल्पना ॥ १५-१२ ॥
एकस्मिन्नव्यये शान्ते चिदाकाशेऽमले त्वयि ।
कुतो जन्म कुतो कर्म कुतोऽहंकार एव च ॥ १५-१३ ॥
यत्त्वं पश्यसि तत्रैकस्त्वमेव प्रतिभाससे ।
किं पृथक् भासते स्वर्णात् कटकांगदनुपुरम् ॥ १५-१४ ॥
अयं सोऽहमयं नाहं विभागमिति संत्यज ।
सर्वमात्मेति निश्चित्य निःसङ्कल्पः सुखी भव ॥ १५-१५ ॥
तवैवाज्ञानतो विश्वं त्वमेकः परमार्थतः ।
त्वत्तोऽन्यो नास्ति संसारी नासंसारी च कश्चन ॥ १५-१६ ॥
भ्रान्तिमात्रमिदं विश्वं न किञ्चिदिति निश्चयी ।
निर्वासनः स्फूर्तिमात्रो न किञ्चिदिव शाम्यति ॥ १५-१७ ॥
एक एव भवांभोधावासीदस्ति भविष्यति ।
न ते बन्धोऽस्ति मोक्षो वा कृत्यकृत्यः सुखं चर ॥ १५-१८ ॥
मा सङ्कल्पविकल्पाभ्यां चित्तं क्षोभय चिन्मय ।
उपशाम्य सुखं तिष्ठ स्वात्मन्यानन्दविग्रहे ॥ १५-१९ ॥
त्यजैव ध्यानं सर्वत्र मा किञ्चिद् हृदि धारय ।
आत्मा त्वं मुक्त एवासि किं विमृश्य करिष्यसि ॥ १५-२० ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

आचक्ष्व शृणु वा तात नानाशास्त्राण्यनेकशः ।
तथापि न तव स्वास्थ्यं सर्वविस्मरणाद् ऋते ॥ १६-१ ॥
भोगं कर्म समाधिं वा कुरु विज्ञ तथापि ते ।
चित्तं निरस्तसर्वाशमत्यर्थं रोचयिष्यति ॥ १६-२ ॥
आयासात्सकलो दुःखी नैनं जानाति कश्चन ।
अनेनैवोपदेशेन धन्यः प्राप्नोति निर्वृतिम् ॥ १६-३ ॥
व्यापारे खिद्यते यस्तु निमेषोन्मेषयोरपि ।
तस्यालस्य धुरीणस्य सुखं नन्यस्य कस्यचित् ॥ १६-४ ॥
इदं कृतमिदं नेति द्वैतमुक्तं यदा मनः ।
धर्मार्थकाममोक्षेषु निरपेक्षं तदा भवेत् ॥ १६-५ ॥
विरक्तो विषयद्वेषा रागी विषयलोलुपः ।
ग्रहमोक्षविहीनस्तु न विरक्तो न रागवान् ॥ १६-६ ॥
हेयोपादेयता तावत्संसारविटपांकुरः ।
स्पृहा जीवति यावद् वै निर्विचारदशास्पदम् ॥ १६-७ ॥
प्रवृत्तौ जायते रागो निर्वृत्तौ द्वेष एव हि ।

निर्द्वन्द्वो बालवद् धीमान् एवमेव व्यवस्थितः ॥ १६-८ ॥
 हातुमिच्छति संसारं रागी दुःखजिहासया ।
 वीतरागो हि निर्दुःखस्तस्मिन्नपि न खिद्यति ॥ १६-९ ॥
 यस्याभिमानो मोक्षेऽपि देहेऽपि ममता तथा ।
 न च ज्ञानी न वा योगी केवलं दुःखभागसौ ॥ १६-१० ॥
 हरो यद्युपदेष्टा ते हरिः कमलजोऽपि वा ।
 तथापि न तव स्वाथ्यं सर्वविस्मरणादृते ॥ १६-११ ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

तेन ज्ञानफलं प्राप्तं योगाभ्यासफलं तथा ।
 तृप्तः स्वच्छेन्द्रियो नित्यं एकाकी रमते तु यः ॥ १७-१ ॥
 न कदाचिज्जगत्यस्मिन् तत्त्वज्ञा हन्त खिद्यति ।
 यत एकेन तेनेदं पूर्णं ब्रह्माण्डमण्डलम् ॥ १७-२ ॥
 न जातु विषयाः केऽपि स्वारामं हर्षयन्त्यमी ।
 सल्लकीपल्लवप्रीतमिवेभं निंबपल्लवाः ॥ १७-३ ॥
 यस्तु भोगेषु भुक्तेषु न भवत्यधिवासिता ।
 अभुक्तेषु निराकांक्षी तदृशो भवदुर्लभः ॥ १७-४ ॥
 बुभुक्षुरिह संसारे मुमुक्षुरपि दृश्यते ।
 भोगमोक्षनिराकांक्षी विरलो हि महाशयः ॥ १७-५ ॥
 धर्मार्थकाममोक्षेषु जीविते मरणे तथा ।
 कस्याप्युदारचित्तस्य हेयोपादेयता न हि ॥ १७-६ ॥
 वांछा न विश्वविलये न द्वेषस्तस्य च स्थितौ ।
 यथा जीविकया तस्माद् धन्य आस्ते यथा सुखम् ॥ १७-७ ॥
 कृतार्थोऽनेन ज्ञानेनेत्येवं गलितधीः कृती ।
 पश्यन् शृण्वन् स्पृशन् जिघ्रन् अश्नन्नस्ते यथा सुखम् ॥ १७-८ ॥
 शून्या दृष्टिर्वृथा चेष्टा विकलानीन्द्रियाणि च ।
 न स्पृहा न विरक्तिर्वा क्षीणसंसारसागरे ॥ १७-९ ॥
 न जगति न निद्राति नोन्मीलति न मीलति ।
 अहो परदशा क्वापि वर्तते मुक्तचेतसः ॥ १७-१० ॥
 सर्वत्र दृश्यते स्वस्थः सर्वत्र विमलाशयः ।
 समस्तवासना मुक्तो मुक्तः सर्वत्र राजते ॥ १७-११ ॥
 पश्यन् शृण्वन् स्पृशन् जिघ्रन् अश्नन् गृह्णन् वदन् व्रजन् ।
 ईहितानीहितैर्मुक्तो मुक्त एव महाशयः ॥ १७-१२ ॥
 न निन्दति न च स्तौति न हृष्यति न कुप्यति ।
 न ददाति न गृह्णाति मुक्तः सर्वत्र नीरसः ॥ १७-१३ ॥
 सानुरागां स्त्रियं दृष्ट्वा मृत्युं वा समुपस्थितं ।
 अविह्वलमनाः स्वस्थो मुक्त एव महाशयः ॥ १७-१४ ॥
 सुखे दुःखे नरे नार्यां संपत्सु विपत्सु च ।
 विशेषो नैव धीरस्य सर्वत्र समदर्शिनः ॥ १७-१५ ॥
 न हिंसा नैव कारुण्यं नौद्धत्यं न च दीनता ।
 नाश्चर्यं नैव च क्षोभः क्षीणसंसरणे नरे ॥ १७-१६ ॥
 न मुक्तो विषयेद्वेष्टा न वा विषयलोलुपः ।
 असंसक्तमना नित्यं प्राप्ताप्राप्तमुपाश्रुते ॥ १७-१७ ॥
 समाधानसमाधानहिताहितविकल्पनाः ।

शून्यचित्तो न जानाति कैवल्यमिव संस्थितः ॥ १७-१८ ॥
 निर्ममो निरहंकारो न किञ्चिदिति निश्चितः ।
 अन्तर्गलितसर्वाशः कुर्वन्नपि करोति न ॥ १७-१९ ॥
 मनःप्रकाशसंमोहस्वप्नजाड्यविवर्जितः ।
 दशां कामपि संप्राप्तो भवेद् गलितमानसः ॥ १७-२० ॥

अष्टावक्र उवाच ॥

यस्य बोधोदये तावत्स्वप्नवद् भवति भ्रमः ।
 तस्मै सुखैकरूपाय नमः शान्ताय तेजसे ॥ १८-१ ॥
 अर्जयित्वाखिलान् अर्थान् भोगानाप्नोति पुष्कलान् ।
 न हि सर्वपरित्याजमन्तरेण सुखी भवेत् ॥ १८-२ ॥
 कर्तव्यदुःखमार्तण्डज्वालादग्धान्तरात्मनः ।
 कुतः प्रशमपीयूषधारासारमृते सुखम् ॥ १८-३ ॥
 भवोऽयं भावनामात्रो न किञ्चित् परमर्थतः ।
 नास्त्यभावः स्वभावनां भावाभावविभाविनाम् ॥ १८-४ ॥
 न दूरं न च संकोचाल्लब्धमेवात्मनः पदं ।
 निर्विकल्पं निरायासं निर्विकारं निरंजनम् ॥ १८-५ ॥
 व्यामोहमात्रविरतौ स्वरूपादानमात्रतः ।
 वीतशोका विराजन्ते निरावरणदृष्टयः ॥ १८-६ ॥
 समस्तं कल्पनामात्रमात्मा मुक्तः सनातनः ।
 इति विज्ञाय धीरो हि किमभ्यस्यति बालवत् ॥ १८-७ ॥
 आत्मा ब्रह्मेति निश्चित्य भावाभावौ च कल्पितौ ।
 निष्कामः किं विजानाति किं ब्रूते च करोति किम् ॥ १८-८ ॥
 अयं सोऽहमयं नाहं इति क्षीणा विकल्पना ।
 सर्वमात्मेति निश्चित्य तूष्णींभूतस्य योगिनः ॥ १८-९ ॥
 न विक्षेपो न चैकाग्र्यं नातिबोधो न मूढता ।
 न सुखं न च वा दुःखं उपशान्तस्य योगिनः ॥ १८-१० ॥
 स्वाराज्ये भैक्षवृत्तौ च लाभालाभे जने वने ।
 निर्विकल्पस्वभावस्य न विशेषोऽस्ति योगिनः ॥ १८-११ ॥
 क्व धर्मः क्व च वा कामः क्व चार्थः क्व विवेकिता ।
 इदं कृतमिदं नेति द्वन्द्वैर्मुक्तस्य योगिनः ॥ १८-१२ ॥
 कृत्यं किमपि नैवास्ति न कापि हृदि रंजना ।
 यथा जीवनमेवेह जीवन्मुक्तस्य योगिनः ॥ १८-१३ ॥
 क्व मोहः क्व च वा विश्वं क्व तद् ध्यानं क्व मुक्तता ।
 सर्वसंकल्पसीमायां विश्रान्तस्य महात्मनः ॥ १८-१४ ॥
 येन विश्वमिदं दृष्टं स नास्तीति करोतु वै ।
 निर्वासनः किं कुरुते पश्यन्नपि न पश्यति ॥ १८-१५ ॥
 येन दृष्टं परं ब्रह्म सोऽहं ब्रह्मेति चिन्तयेत् ।
 किं चिन्तयति निश्चिन्तो द्वितीयं यो न पश्यति ॥ १८-१६ ॥
 दृष्टो येनात्मविक्षेपो निरोधं कुरुते त्वसौ ।
 उदारस्तु न विक्षिप्तः साध्याभावात्करोति किम् ॥ १८-१७ ॥
 धीरो लोकविपर्यस्तो वर्तमानोऽपि लोकवत् ।
 नो समाधिं न विक्षेपं न लोपं स्वस्य पश्यति ॥ १८-१८ ॥
 भावाभावविहीनो यस्तृप्तो निर्वासनो बुधः ।

नैव किञ्चित्कृतं तेन लोकदृष्ट्या विकुर्वता ॥ १८-१९ ॥
 प्रवृत्तौ वा निवृत्तौ वा नैव धीरस्य दुर्ग्रहः ।
 यदा यत्कर्तुमायाति तत्कृत्वा तिष्ठते सुखम् ॥ १८-२० ॥
 निर्वासनो निरालंबः स्वच्छन्दो मुक्तबन्धनः ।
 क्षिप्तः संस्कारवातेन चेष्टते शुष्कपर्णवत् ॥ १८-२१ ॥
 असंसारस्य तु क्वापि न हर्षो न विषादिता ।
 स शीतलहमना नित्यं विदेह इव राजये ॥ १८-२२ ॥
 कुत्रापि न जिहासास्ति नाशो वापि न कुत्रचित् ।
 आत्मारामस्य धीरस्य शीतलाच्छतरात्मनः ॥ १८-२३ ॥
 प्रकृत्या शून्यचित्तस्य कुर्वतोऽस्य यदृच्छया ।
 प्राकृतस्येव धीरस्य न मानो नावमानता ॥ १८-२४ ॥
 कृतं देहेन कर्मेदं न मया शुद्धरूपिणा ।
 इति चिन्तानुरोधी यः कुर्वन्नपि करोति न ॥ १८-२५ ॥
 अतद्वादीव कुरुते न भवेदपि बालिशः ।
 जीवन्मुक्तः सुखी श्रीमान् संसरन्नपि शोभते ॥ १८-२६ ॥
 नाविचारसुश्रान्तो धीरो विश्रान्तिमागतः ।
 न कल्पते न जाति न शृणोति न पश्यति ॥ १८-२७ ॥
 असमाधेरविक्षेपान् न मुमुक्षुर्न चेतारः ।
 निश्चित्य कल्पितं पश्यन् ब्रह्मैवास्ते महाशयः ॥ १८-२८ ॥
 यस्यान्तः स्यादहंकारो न करोति करोति सः ।
 निरहंकारधीरेण न किञ्चिदकृतं कृतम् ॥ १८-२९ ॥
 नोद्विग्नं न च सन्तुष्टमकर्तुं स्पन्दवर्जितं ।
 निराशं गतसन्देहं चित्तं मुक्तस्य राजते ॥ १८-३० ॥
 निर्ध्यातुं चेष्टितुं वापि यच्चित्तं न प्रवर्तते ।
 निर्निमित्तमिदं किंतु निर्ध्यायेति विचेष्टते ॥ १८-३१ ॥
 तत्त्वं यथार्थमाकर्ण्य मन्दः प्राप्नोति मूढतां ।
 अथवा याति संकोचममूढः कोऽपि मूढवत् ॥ १८-३२ ॥
 एकाग्रता निरोधो वा मूढैरभ्यस्यते भृशं ।
 धीराः कृत्यं न पश्यन्ति सुप्तवत्स्वपदे स्थिताः ॥ १८-३३ ॥
 अप्रयत्नात् प्रयत्नाद् वा मूढो नाप्नोति निर्वृतिं ।
 तत्त्वनिश्चयमात्रेण प्राज्ञो भवति निर्वृतः ॥ १८-३४ ॥
 शुद्धं बुद्धं प्रियं पूर्णं निष्प्रपंचं निरामयं ।
 आत्मानं तं न जानन्ति तत्राभ्यासपरा जनाः ॥ १८-३५ ॥
 नाप्नोति कर्मणा मोक्षं विमूढोऽभ्यासरूपिणा ।
 धन्यो विज्ञानमात्रेण मुक्तस्तिष्ठत्यविक्रियः ॥ १८-३६ ॥
 मूढो नाप्नोति तद् ब्रह्म यतो भवितुमिच्छति ।
 अनिच्छन्नपि धीरो हि परब्रह्मस्वरूपभाक् ॥ १८-३७ ॥
 निराधारा ग्रहव्यग्रा मूढाः संसारपोषकाः ।
 एतस्यानर्थमूलस्य मूलच्छेदः कृतो बुधैः ॥ १८-३८ ॥
 न शान्तिं लभते मूढो यतः शमितुमिच्छति ।
 धीरस्तत्त्वं विनिश्चित्य सर्वदा शान्तमानसः ॥ १८-३९ ॥
 क्वात्मनो दर्शनं तस्य यद् दृष्टमवलंबते ।
 धीरास्तं न पश्यन्ति पश्यन्त्यात्मानमव्ययम् ॥ १८-४० ॥

क्व निरोधो विमूढस्य यो निर्बन्धं करोति वै ।
 स्वारामस्यैव धीरस्य सर्वदासावकृत्रिमः ॥ १८-४१ ॥
 भावस्य भावकः कश्चिन् न किञ्चिद् भावकोपरः ।
 उभयाभावकः कश्चिद् एवमेव निराकुलः ॥ १८-४२ ॥
 शुद्धमद्वयमात्मानं भावयन्ति कुबुद्धयः ।
 न तु जानन्ति संमोहाद्यावज्जीवमनिर्वृताः ॥ १८-४३ ॥
 मुमुक्षोर्बुद्धिरालंबमन्तरेण न विद्यते ।
 निरालंबैव निष्कामा बुद्धिर्मुक्तस्य सर्वदा ॥ १८-४४ ॥
 विषयद्वीपिनो वीक्ष्य चकिताः शरणार्थिनः ।
 विशन्ति झटिति क्रोडं निरोधैकाग्रसिद्धये ॥ १८-४५ ॥
 निर्वासनं हरिं दृष्ट्वा तूष्णीं विषयदन्तिनः ।
 पलायन्ते न शक्तास्ते सेवन्ते कृतचाटवः ॥ १८-४६ ॥
 न मुक्तिकारिकां धत्ते निःशङ्को युक्तमानसः ।
 पश्यन् शृण्वन् स्पृशन् जिघ्रन्नश्रन्नास्ते यथासुखम् ॥ १८-४७ ॥
 वस्तुश्रवणमात्रेण शुद्धबुद्धिर्निराकुलः ।
 नैवाचारमनाचारमौदास्यं वा प्रपश्यति ॥ १८-४८ ॥
 यदा यत्कर्तुमायाति तदा तत्कुरुते ऋजुः ।
 शुभं वाप्यशुभं वापि तस्य चेष्टा हि बालवत् ॥ १८-४९ ॥
 स्वातंत्र्यात्सुखमाप्नोति स्वातंत्र्यात्लभते परं ।
 स्वातंत्र्यान्निर्वृतिं गच्छेत्स्वातंत्र्यात् परमं पदम् ॥ १८-५० ॥
 अकर्तृत्वमभोक्तृत्वं स्वात्मनो मन्यते यदा ।
 तदा क्षीणा भवन्त्येव समस्ताश्चित्तवृत्तयः ॥ १८-५१ ॥
 उच्छृंखलाप्यकृतिका स्थितिधीरस्य राजते ।
 न तु सस्पृहचित्तस्य शान्तिर्मूढस्य कृत्रिमा ॥ १८-५२ ॥
 विलसन्ति महाभोगैर्विशन्ति गिरिगह्वरान् ।
 निरस्तकल्पना धीरा अबद्धा मुक्तबुद्धयः ॥ १८-५३ ॥
 श्रोत्रियं देवतां तीर्थमङ्गनां भूपतिं प्रियं ।
 दृष्ट्वा संपूज्य धीरस्य न कापि हृदि वासना ॥ १८-५४ ॥
 भृत्यैः पुत्रैः कलत्रैश्च दौहित्रैश्चापि गोत्रजैः ।
 विहस्य धिक्कृतो योगी न याति विकृतिं मनाक् ॥ १८-५५ ॥
 सन्तुष्टोऽपि न सन्तुष्टः खिन्नोऽपि न च खिद्यते ।
 तस्याश्चर्यदशां तां तां तादृशा एव जानते ॥ १८-५६ ॥
 कर्तव्यतैव संसारो न तां पश्यन्ति सूरयः ।
 शून्याकारा निराकारा निर्विकारा निरामयाः ॥ १८-५७ ॥
 अकुर्वन्नपि संक्षोभाद् व्यग्रः सर्वत्र मूढधीः ।
 कुर्वन्नपि तु कृत्यानि कुशलो हि निराकुलः ॥ १८-५८ ॥
 सुखमास्ते सुखं शेते सुखमायाति याति च ।
 सुखं वक्ति सुखं भुङ्क्ते व्यवहारेऽपि शान्तधीः ॥ १८-५९ ॥
 स्वभावाद्यस्य नैवार्तिर्लोकवद् व्यवहारिणः ।
 महाहृद इवाक्षोभ्यो गतक्लेशः स शोभते ॥ १८-६० ॥
 निवृत्तिरपि मूढस्य प्रवृत्तिरुपजायते ।
 प्रवृत्तिरपि धीरस्य निवृत्तिफलभागिनी ॥ १८-६१ ॥
 परिग्रहेषु वैराग्यं प्रायो मूढस्य दृश्यते ।

देहे विगलिताशस्य क्व रागः क्व विरागता ॥ १८-६२ ॥
 भावनाभावनासक्ता दृष्टिर्मूढस्य सर्वदा ।
 भाव्यभावनया सा तु स्वस्थस्यादृष्टिरूपिणी ॥ १८-६३ ॥
 सर्वारंभेषु निष्कामो यश्चरेद् बालवन् मुनिः ।
 न लेपस्तस्य शुद्धस्य क्रियमाणोऽपि कर्मणि ॥ १८-६४ ॥
 स एव धन्य आत्मज्ञः सर्वभावेषु यः समः ।
 पश्यन् शृण्वन् स्पृशन् जिघ्रन् अश्नन्निस्तर्षमानसः ॥ १८-६५ ॥
 क्व संसारः क्व चाभासः क्व साध्यं क्व च साधनं ।
 आकाशस्येव धीरस्य निर्विकल्पस्य सर्वदा ॥ १८-६६ ॥
 स जयत्यर्थसंन्यासी पूर्णस्वरसविग्रहः ।
 अकृत्रिमोऽनवच्छिन्ने समाधिर्यस्य वर्तते ॥ १८-६७ ॥
 बहुनात्र किमुक्तेन ज्ञाततत्त्वो महाशयः ।
 भोगमोक्षनिराकांक्षी सदा सर्वत्र नीरसः ॥ १८-६८ ॥
 महदादि जगद्वैतं नाममात्रविजृम्भितं ।
 विहाय शुद्धबोधस्य किं कृत्यमवशिष्यते ॥ १८-६९ ॥
 भ्रमभृतमिदं सर्वं किंचिन्नास्तीति निश्चयी ।
 अलक्ष्यस्फुरणः शुद्धः स्वभावेनैव शाम्यति ॥ १८-७० ॥
 शुद्धस्फुरणरूपस्य दृश्यभावमपश्यतः ।
 क्व विधिः क्व वैराग्यं क्व त्यागः क्व शमोऽपि वा ॥ १८-७१ ॥
 स्फुरतोऽनन्तरूपेण प्रकृतिं च न पश्यतः ।
 क्व बन्धः क्व च वा मोक्षः क्व हर्षः क्व विषादिता ॥ १८-७२ ॥
 बुद्धिपर्यन्तसंसारे मायामात्रं विवर्तते ।
 निर्ममो निरहंकारो निष्कामः शोभते बुधः ॥ १८-७३ ॥
 अक्षयं गतसन्तापमात्मानं पश्यतो मुनेः ।
 क्व विद्या च क्व वा विश्वं क्व देहोऽहं ममेति वा ॥ १८-७४ ॥
 निरोधादीनि कर्माणि जहाति जडधीर्यदि ।
 मनोरथान् प्रलापांश्च कर्तुमान्त्यतत्क्षणात् ॥ १८-७५ ॥
 मन्दः श्रुत्वापि तद्वस्तु न जहाति विमूढतां ।
 निर्विकल्पो बहिर्यत्नादन्तर्विषयलालसः ॥ १८-७६ ॥
 ज्ञानाद् गलितकर्मा यो लोकदृष्ट्यापि कर्मकृत् ।
 नाप्नोत्यवसरं कर्म वक्तुमेव न किंचन ॥ १८-७७ ॥
 क्व तमः क्व प्रकाशो वा हानं क्व च न किंचन ।
 निर्विकारस्य धीरस्य निरातंकस्य सर्वदा ॥ १८-७८ ॥
 क्व धैर्यं क्व विवेकित्वं क्व निरातंकतापि वा ।
 अनिर्वाच्यस्वभावस्य निःस्वभावस्य योगिनः ॥ १८-७९ ॥
 न स्वर्गो नैव नरको जीवन्मुक्तिर्न चैव हि ।
 बहुनात्र किमुक्तेन योगदृष्ट्या न किंचन ॥ १८-८० ॥
 नैव प्रार्थयते लाभं नालाभेनानुशोचति ।
 धीरस्य शीतलं चित्तममृतेनैव पूरितम् ॥ १८-८१ ॥
 न शान्तं स्तौति निष्कामो न दुष्टमपि निन्दति ।
 समदुःखसुखस्तुप्तः किंचित् कृत्यं न पश्यति ॥ १८-८२ ॥
 धीरो न द्वेष्टि संसारमात्मानं न दिदृक्षति ।
 हर्षामर्षविनिर्मुक्तो न मृतो न च जीवति ॥ १८-८३ ॥

निःस्नेहः पुत्रदारादौ निष्कामो विषयेषु च ।
 निश्चिन्तः स्वशरीरेऽपि निराशः शोभते बुधः ॥ १८-८४ ॥
 तुष्टिः सर्वत्र धीरस्य यथापतितवर्तिनः ।
 स्वच्छन्दं चरतो देशान् यत्रस्तमितशायिनः ॥ १८-८५ ॥
 पततूदेतु वा देहो नास्य चिन्ता महात्मनः ।
 स्वभावभूमिविश्रान्तिविस्मृताशेषसंसृतेः ॥ १८-८६ ॥
 अकिंचनः कामचारो निर्द्वन्द्वश्छिन्नसंशयः ।
 असक्तः सर्वभावेषु केवलो रमते बुधः ॥ १८-८७ ॥
 निर्ममः शोभते धीरः समलोष्टाश्मकांचनः ।
 सुभिन्नहृदयग्रन्थिर्विनिर्धूतरजस्तमः ॥ १८-८८ ॥
 सर्वत्रानवधानस्य न किंचिद् वासना हृदि ।
 मुक्तात्मनो वितृप्तस्य तुलना केन जायते ॥ १८-८९ ॥
 जानन्नपि न जानाति पश्यन्नपि न पश्यति ।
 ब्रुवन् अपि न च ब्रूते कोऽन्यो निर्वासनादृते ॥ १८-९० ॥
 भिक्षुर्वा भूपतिर्वापि यो निष्कामः स शोभते ।
 भावेषु गलिता यस्य शोभनाशोभना मतिः ॥ १८-९१ ॥
 क्व स्वाच्छन्द्यं क्व संकोचः क्व वा तत्त्वविनिश्चयः ।
 निर्व्याजार्जवभूतस्य चरितार्थस्य योगिनः ॥ १८-९२ ॥
 आत्मविश्रान्तितृप्तेन निराशेन गतार्तिना ।
 अन्तर्यदनुभूयेत तत् कथं कस्य कथ्यते ॥ १८-९३ ॥
 सुप्तोऽपि न सुषुप्तौ च स्वप्नेऽपि शयितो न च ।
 जागरेऽपि न जागर्ति धीरस्तृप्तः पदे पदे ॥ १८-९४ ॥
 ज्ञः सचिन्तोऽपि निश्चिन्तः सेन्द्रियोऽपि निरिन्द्रियः ।
 सुबुद्धिरपि निर्बुद्धिः साहंकारोऽनहङ्कृतिः ॥ १८-९५ ॥
 न सुखी न च वा दुःखी न विरक्तो न संगवान् ।
 न मुमुक्षुर्न वा मुक्ता न किंचिन्न च किंचन ॥ १८-९६ ॥
 विक्षेपेऽपि न विक्षिप्तः समाधौ न समाधिमान् ।
 जाड्येऽपि न जडो धन्यः पाण्डित्येऽपि न पण्डितः ॥ १८-९७ ॥
 मुक्तो यथास्थितिस्वस्थः कृतकर्तव्यनिर्वृतः ।
 समः सर्वत्र वैतृण्यान्न स्मरत्यकृतं कृतम् ॥ १८-९८ ॥
 न प्रीयते वन्द्यमानो निन्द्यमानो न कुप्यति ।
 नैवोद्विजति मरणे जीवने नाभिनन्दति ॥ १८-९९ ॥
 न धावति जनाकीर्णं नारण्यं उपशान्तधीः ।
 यथातथा यत्रतत्र सम एवावतिष्ठते ॥ १८-१०० ॥

जनक उवाच ॥

तत्त्वविज्ञानसन्दंशमादाय हृदयोदरात् ।
 नाविधपरामर्शशल्योद्धारः कृतो मया ॥ १९-१ ॥
 क्व धर्मः क्व च वा कामः क्व चार्थः क्व विवेकिता ।
 क्व द्वैतं क्व च वाऽद्वैतं स्वमहिम्नि स्थितस्य मे ॥ १९-२ ॥
 क्व भूतं क्व भविष्यद् वा वर्तमानमपि क्व वा ।
 क्व देशः क्व च वा नित्यं स्वमहिम्नि स्थितस्य मे ॥ १९-३ ॥
 क्व चात्मा क्व च वानात्मा क्व शुभं क्वाशुभं यथा ।
 क्व चिन्ता क्व च वाचिन्ता स्वमहिम्नि स्थितस्य मे ॥ १९-४ ॥

क्व स्वप्नः क्व सुषुप्तिर्वा क्व च जागरणं तथा ।
क्व तुरियं भयं वापि स्वमहिम्नि स्थितस्य मे ॥ १९-५ ॥
क्व दूरं क्व समीपं वा बाह्यं क्वाभ्यन्तरं क्व वा ।
क्व स्थूलं क्व च वा सूक्ष्मं स्वमहिम्नि स्थितस्य मे ॥ १९-६ ॥
क्व मृत्युर्जीवितं वा क्व लोकाः क्वास्य क्व लौकिकं ।
क्व लयः क्व समाधिर्वा स्वमहिम्नि स्थितस्य मे ॥ १९-७ ॥
अलं त्रिवर्गकथया योगस्य कथयाप्यलं ।
अलं विज्ञानकथया विश्रान्तस्य ममात्मनि ॥ १९-८ ॥

जनक उवाच ॥

क्व भूतानि क्व देहो वा क्वेन्द्रियाणि क्व वा मनः ।
क्व शून्यं क्व च नैराशयं मत्स्वरूपे निरंजने ॥ २०-१ ॥
क्व शास्त्रं क्वात्मविज्ञानं क्व वा निर्विषयं मनः ।
क्व तृप्तिः क्व वितृष्णात्वं गतद्वन्द्वस्य मे सदा ॥ २०-२ ॥
क्व विद्या क्व च वाविद्या क्वाहं क्वेदं मम क्व वा ।
क्व बन्ध क्व च वा मोक्षः स्वरूपस्य क्व रूपिता ॥ २०-३ ॥
क्व प्रारब्धानि कर्माणि जीवन्मुक्तिरपि क्व वा ।
क्व तद् विदेहकैवल्यं निर्विशेषस्य सर्वदा ॥ २०-४ ॥
क्व कर्ता क्व च वा भोक्ता निष्क्रियं स्फुरणं क्व वा ।
क्वापरोक्षं फलं वा क्व निःस्वभावस्य मे सदा ॥ २०-५ ॥
क्व लोकं क्व मुमुक्षुर्वा क्व योगी ज्ञानवान् क्व वा ।
क्व बद्धः क्व च वा मुक्तः स्वस्वरूपेऽहमद्वये ॥ २०-६ ॥
क्व सृष्टिः क्व च संहारः क्व साध्यं क्व च साधनं ।

क्व साधकः क्व सिद्धिर्वा स्वस्वरूपेऽहमद्वये ॥ २०-७ ॥
क्व प्रमाता प्रमाणं वा क्व प्रमेयं क्व च प्रमा ।
क्व किञ्चित् क्व न किञ्चिद् वा सर्वदा विमलस्य मे ॥ २०-८ ॥
क्व विक्षेपः क्व चैकाग्र्यं क्व निर्बोधः क्व मूढता ।
क्व हर्षः क्व विषादो वा सर्वदा निष्क्रियस्य मे ॥ २०-९ ॥
क्व चैष व्यवहारो वा क्व च सा परमार्थता ।
क्व सुखं क्व च वा दुःखं निर्विमर्शस्य मे सदा ॥ २०-१० ॥
क्व माया क्व च संसारः क्व प्रीतिर्विरतिः क्व वा ।
क्व जीवः क्व च तद्ब्रह्म सर्वदा विमलस्य मे ॥ २०-११ ॥
क्व प्रवृत्तिर्निर्वृत्तिर्वा क्व मुक्तिः क्व च बन्धनं ।
क्व कूटस्थनिर्विभागस्य स्वस्थस्य मम सर्वदा ॥ २०-१२ ॥
क्वोपदेशः क्व वा शास्त्रं क्व शिष्यः क्व च वा गुरुः ।
क्व चास्ति पुरुषार्थो वा निरुपाधेः शिवस्य मे ॥ २०-१३ ॥
क्व चास्ति क्व च वा नास्ति क्वास्ति चैकं क्व च द्वयं ।
बहुनात्र किमुक्तेन किञ्चिन्नोत्तिष्ठते मम ॥ २०-१४ ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

Encoded by John Richards
jhr@universalist.worldonline.co.uk

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
Last updated April 7, 2001